

बुक-पोस्ट प्रकाशित सामग्री

गुरुकुल पत्रिका । प्रहलाद । आर्य भट्ट

रजि० संख्या एल० १२७७

सेवा में,

3

व्यवसाय प्रबन्धक
गुरुकुल काँगड़ी विश्वविद्यालय
हरिद्वार

① विषय - लघोत्पत्ति

पेज - 5

- $29 \times 15 \times 0.2 \text{ cm}$

धनं प्रवेदेत् कूरलंघुतः शशीरम्भात् सत्यु

जयैने मरि पुन रेंद्र सचिवः स्वयातो भयो

② वाग्भट्टालङ्कार टीका

पेज - 15

- $27 \times 15 \times 0.3 \text{ cm}$

ओं श्री गणेशाय नमः श्रीमान् श्री भादि नाथः

मिश्रतं व्याख्यापयन् विदुः सति गोविंदं दारयति शति

③ श्री सारवली

पेज = 1

= $20 \times 15 \times 0.1 \text{ cm}$

राहु विषयलाभे लानात् सोम्ये निरीक्षितः स्वः

निष्ठांति दारिद्र्यं वति विराप्तिं पयारम

अभे सोमग्रहोदधगृहसितानामनमस्यने=३
 अत्रनिर्दिष्टयोगस्येष्टेष्टमदृष्टे अरिभवाः=३

तस्येष्टेष्टमदृष्टेष्टमदृष्टमने=२
 तस्येष्टेष्टमदृष्टेष्टमने=२

अथीदेवधृष्टाष्टगेचंद्रेनकेनचिदृष्टे अरिभवाः=३
 सोमग्रहोदधगृहसितानामनमस्यने=३
 अथीदेवधृष्टाष्टगेचंद्रेनकेनचिदृष्टे अरिभवाः=३

पनेश्वदेत् ४ कुरसंपुतः शशीसरोतं मृत्युलपमः कंठकादृहिः शुभैर्वीदितसमस्तदः शशिनोवि
 नाशगेनिधनमाश्रुपापेदिते शुभैर्वीदितसमस्तदः शशिनोवि
 भिरवमासं शुभैकलसहितेवपापविजितेविलयायिपे ५ लयेदीगोशशिनितिधनंरं प्रकेंद्रं
 पापैः पापातः स्येनिधनदिवकयूनपुकेचचंद्रे एवंलयेभवतिमदनेछिद्रसंख्येपापेमाशसाहंपदि
 चनशुभैर्वीदितः शक्तिभृद्भिः ६ रां संपत्तौ सद्भिरवीदितमागेचंद्रे त्रिकोणोपगतैः शपापैः शरैः
 प्रयात्राशुशिवियोगां मलेचपापैस्तदिनां शुलपे ७ शुभसहितेष्टेचंद्रे ऊजेनिधनाश्रिते
 जंति स्वतपोमृत्युलपैरवौतसरासजः उदयतिरवौशीतां शौवात्रिकोणाविनाशगेनिधनमशुभै
 वीर्योयेतैः शुभैर्नपुतेदिते ८ अक्षितरविशशांकभूमिजैर्बयनवसोदयनेधनाश्रितैः भवति
 मरणाशुदेहिनां पटिगृहणावलिना नवीदितताः ९ सतमदनतवोत्पलप्ररंघ्रेषु शुभसुतोम
 रणापशीतरश्मिः भृगुसतशशिपुत्रदेवहृत्तैर्यदिवलिभिर्नपुतोविलोकितोवा १० योगेस्थाने

मासमायुः=३
 कूरययमध्यगे=३
 यदियोगस्य अष्टः शुभैर्दृष्ट
 तेनपातमृतिर्नमातः
 राप्रपतंगनवम
 नवीशकगते=६

लापापसुरदतिपि
 तेवशिञ्जनंति=२=
 १
 ग्रहैराक्षरास्यगते=५
 शनिनायुकेतया
 भूतेलगनगते=५
 क्रमात्=३

लीलाः=१
 एवंवधेयोगे
 वौस्थितेत्पचार्के
 शनिनायुधेनवायुके=४
 चंद्रेलग्नस्ये=५
 योगकर्तरीग्रहाः सर्वराव=

अनुक्तमतिकालादिष्टयोगस्यप्रथमवर्षमध्यमेवकालो
सोयस्तत्रापियोगकर्तृषुवलिनः स्थानवाजुनकालि
कस्वस्थानवातनुस्थानवापापदृष्टोवलीचंद्रप्रसारवशा
द्यदोगधितिसकालो ज्ञेयः

वर्कं भौमं विना

वर्षालगनाद्वा दशयः प्रायः सर्व
हरति सकादि प्रागेष्टित्यादि = ५

प्रचारिष्टमंग अवि विद्यायीं प्रयांतरात् तेयथा लनेजीवो
वली १ लनेशोवली केंद्रगः अमदृष्टो अमदृष्टः २ रंधुजोरिगो
पिचंद्रो गुरु मितदकारास्यः ३ पूरुः प्राशी अमराशो अमनवा
शेवास्थितः अमदृष्टः ४ उधजीवसेताः केंद्रगः वलिनः ५

द्वारा मदिता इति सर्वत्रैव विज्ञो
अमरतेम = ३ वानरः २ =

लेशले जेत नवनवा
शतुल्यानिवर्षाणि
दशति = ४
राशोति ४ यावंतोरा
शयो भुक्ता सावतिव
कीणि = ४ नवोशयेव
लिनित वा शतुल्यानि
राशिचे वलिनिश
शतुल्या नीति = ४
रक्षे वयथा दियुसस्तु
अममगलोक्तोदृष्ट
दीयते यथा द्वादशगः
अमरकादशगः पाद
= ५

गतवति वलिन मंद्रे च वात नरह मयवा पापैर्दृष्टे वलवति मरणा वर्षस्यांतः किल मनिगदित ॥ इति
श्रीहहन्नातकेः विद्यायापः पदः ६ मयपदनमणिपराति हवैदिव सकराटिषु वत्सराः प्रदिष्टाः नवति
यितिययाश्चिभूतकद्रैदं शासहितादशाभिः स्वतंगभेषु १ नीचेते ईहसति हिततमांतरस्येनपातोहो
रातेश प्रतिममपरे राशित संवदति हितावकं रिपुगहगतै हीपते सविभागः सूर्योच्चिन्नपुतिषु च दले
शस अकारकपुत्रो २ सर्वा ई विचरणा पंचषट् भागाः दीयते व्ययभवनादसत्स वामे सत्स ईहस
तितये कराराशिगानामेको रांहरति वली तथा हसतः ३ साहोदितोदितनवोशर तात्समसाद्वागो
हृपुक्तमतसंख्यमपैतिनाशं कुरे विलसहिते विधिना तनेन सौम्येदिते दले प्रयाति ४ समाव
ष्टिदिं चामनज करिणां पंचचनिशा हयानां द्वाविंशत्तरकरभयोः पंचचकृति विरपासातापुर्वप
महिषयोर्द्वादशशुनः स्तते छागादीनां दशक सहितां पदचपरमं ५ अनिमिषपरमांशके विलये
राशितनये गवि पंचवर्गलिप्रे भवति हिपरमापुषः प्रमाणं यदि सहिताः सकलाः स्वतंगभेषु ६ यापुर्द

सौम्यद्वयमध्यगः श
श्रीपुलोपि ६ निशा
जन्मो निशे चिंद्रे अ
केपदे ७ अमराशो
शट्कारागाः गुरुव
प्रसितुधाः ८ चंद्र
किं द्रे अमः ९ पापाः
अमवर्ज अमवर्गजेः
अमे ईष्टाः १० गुरु
लिमृताम अमदृष्टः
११ श्रीर्षोदयगाः सर्व
१२ वनः प्रल
ग्रहाः १२ जन्मका
ले विजयी अमग्रहः
अमदृष्टः १३ सर्वे अम
अहै ईष्टः प्राशी पूरुः १४

राको वली यथा पाठन मंशूरतिनाये = ५
पंचविंशतिलिप्राभुक्ता उधो
व्ये स्थितः = १

परमायुर्योग साह = २ अतिप्रियो मीनसस्य
सर्वे ग्रह उधे नवमेनवा शोलने मीन
विनोच्चगताः = १ तस्य नवमनवाशे = २

नानापरस्त्रीणां मर्त्यकदेरपराधानुवचनैरपहृजयनः २

अथ प्रकल्पः २

3

नरैरुसतिवः सेनापतिर्वाधनौ कुंभैककंठवत्कलाविमकरेनीचोत्पवित्रः सखी १३ परपुवतिर
 तस्मैदयं वादैर्हतविभवः ^{कन्या} कलपो ^{कन्या} कलः कुजद्वै ^{कन्या} समीतवलथनोनरैद्रुजः स्वजनविभः प्रथितो
 भयः सितः सै १४ लपकृतकरोयवात्कलावान्मिपुनेषष्टगतेचनीचकसी रविजदंगतेस
 गरिहजे सभगः सीविजितोरतः कुनाथी १५ द्विभाषीयोभीरुप्रवरमटशोकमशशिभैहरो
 प्रोषाप्रार्थः प्रवरपुवतिर्मंदतनयः गणैः ^{सपुनः} दृजः ससस्तरग सहितेदानवगणैः कवेविद्यानाहोत्पज
 नितद्रुजोतिसभगः ^{ज्ञानेरातः} १६ सखीरतः कपरवानविमृश्यमेजेकोटेतवंधवधभाकचपलवृणास
 निह्रीसखायंतनयसखलितसलेष्यैरक्षोपतिभंवति ^{प्रधातामनायः} सख्यमतिस्ववौधे १७ वज्रसौष्टानवरविभ
 वोभूरिभाषोहृषस्योद्यातः स्वोच्चैगणापुखलग्रामद्रुजोयवांस कर्कणसोविकलटरातोमातः
 हीनो ^{पुत्रैः} सुतोतः सिद्धे ^{पुत्रैः} नाथो ^{भार्या} विसखतनयो ^{वाहकः} विष्टिकृत्सूर्यपुत्रे १८ सत्यः प्रत्यपितोनरैद्रुभवनेससुत्र
 जायायनो जीवतेउगतेः कंजैपुखलग्रामाप्रनेतायवा ^{सत्य} सखीयनसेहतः पुखलग्रामाप्रणी

अर्थीयाज्यापरः ४

स्वत्यापत्यः =
 आलेख्यकर्म
 स्वलितः प्रसः

संज्ञातप्रत्ययः २२

आरक्षकालोपतिः = ४

अनेन कर्मणा तस्य मृत्युर्भविष्यति अथ
 वा ते सोख्यादिकं यस्य = २

चंद्रस्य मेवादि राशि संयोगेन रूपयदुक्तं तन्निष्ठादिलभे ज्ञातस्यापि कथं =
एवं चंद्रांशो तत्रोर्वीदात्तास्ववर्षनस्य यस्मिन् तन्नेष्टादिलभे ज्ञातस्या =
शिरिरकरसमागमे पितृत्वाद्यं किंतु उदयले
वेदप्रमाणेन प्रादिभावे स्थितं य

नः = १
वर्तिन्वादिभिः = २
अर्जिदिदृष्टे =

उधगुरुशुक्रसे
शक्रसेमैः=५

होर्वै चक्रहोरायामाश्रितैर्हं होरायं च क्रोयं शपे ते शुभकरो भवति
एवमेवलनद क्रोयं मापेदंष्टे परदाररतएव=२
द्विफलं ज्ञेयं चर्जमन्योलनश्रंष्ट होरायं वलो भवति होरायं वलन्यादशुभफलः इति
ज्ञेयम्=१

वृ.
१५

वित ऊर्जाशः ऊनखीससांसलभजः प्रागल्भ्यवान् यमं वि दं पुष्टिदतवलात्समेतिचवरांसामैवसाथो
 सजे ५ नितं लालयति सत्तारतनयान् यमं ध्वजोयः कृपाः स्वदाः द्यामकरिगंहीतवचनः सौभा-
 ग्यपुक्तोलसः शीतालुसंनजो टनसमकरेसताथिकः काव्यकृत्तुयोगम्यजनंगनासनिरतः संयक्त
 लज्जोचूणाः १० करभगलः शिरालावरलोमशदीर्घतनः दृष्टुचरणोरुष्ट जघनास्यकरिर्व
 धिरः परवनितायं पापनिरतः दोषदृष्टिमुतः प्रियकसमानलेपनसुदृष्टजोयुसहः ॥ जल
 परधनभोक्तावासदारातरक्तः समरुचिदशरीरस्तंगनासोवहकः अभिभवति सपत्नान् स्त्रीजि
 तस्मारुष्टि र्मुतिनिधियतभागीपंडितस्त्रांत्यराशौ १२ बलवतिराशौ तदधिपतौ च सवलस
 तः स्थायदितदिनांशुः कथितफलानामविकलदाता राशिवदतो न्ये ^{गुह्यः} नपरिचिंत्याः १३ इति
 श्रीहहज्जातके वाराहमिहिरविरचिते चंद्रगणिसभावाध्यायः सप्तदशः १७ प्रथितसतरोटनो
 'स्यविन्नः क्रियगैतौ युयभृदितंगभागे गविवसुसगंधपणजीवीवनिताद्विटऊरालं सगै ७

१५

परमोऽंशवर्जिते तत्रस्थे
 न अल्पविताटनायुधमे

राशमध्याद्योर्वलिनोरुक्तमध्यमं राकस्मिन्किंचित्
 त्रिष्वक्लेषुनकिंचित् = ३

नगलः समेति च वरां प्रेम्णा सहृदयल ^{ककस्थे} स्तोयोद्यानरतः स्ववेशमसहिते जातः राशांकेतरः ४ तीक्ष्णः
 सूलहवर्विंशालवदनः पिंगोदणो ल्यात्मजः स्त्रीद्वेषी प्रियमांसकाननरुचिः क्रयत्रकार्ये चिरे क
 त्सोदरदंतमानसरुजासंयोरितस्पर्शगवान् विज्ञांतः स्थिरधीः सुगवितमनामां तविंधेयोर्कमे ^{जननीवश्यः=३}
 ५ व्रीधमेघरचारुवीक्षणगतिः सस्तांशबाहूः सुखो स्मृताः ससरुचिः कलासुनिपुणः शा-
 स्त्रार्थविद्वार्मिकः मेधावी सुरतप्रियः परमहैविंशैः संयुज्यते कन्यायां परदेशगः प्रियवचा क-
 न्याप्रजो ल्यात्मजः ६ देवब्राह्मणसाधुहजनरतः प्राज्ञः शुचिः स्त्रीजितः प्रांशुं स्तूत्रतनासिकः क
 राचलहाशोदनो र्यानिनः ह्रीनांगः क्रयविक्रयेषु कशलो देवहिजानां सहृदयनामपकाररुहि
 मृषितस्यक्तचर्तैः संममे ७ दृष्टुलनयनवदाहृतजं वोरुजानवर्जनकगरुविभुक्तः शैशवेया
 थितस नरपतिजलपूज्यः पिंगलः क्रूरचेष्टोर्कषकलिशाखगोकः ^{३५} छत्रपापोलिजातः ८
 व्यादीचां सशिरोधरः पितृधनत्यागी कविर्वीर्यवान् वक्ता सूलरदश्रवो धरनसः कर्मोद्यतः शिल्प
^{बंधुभिः=३} ^{सख} ^{मत्स्यवज्रपदिसमानेऽश्रितैः श्रितैः=२}

यशभूतः ३

वृत्तावर्तलाङ्गताम्रीलोहितवर्णाङ्कयस्य=३

रावितासमासी=५

राज्ञाचिन्तविशेषेणांकितः=४

7

कुरु

रा

रा

कः शतभिषं इर्गसः आदयदासुहिषः स्त्री नित धन पडरदाताच १३ वसासुखीप्रजावान्नि
 तशत्रुधर्मिकोद्वितीयासुसंहराणमः शुभगः शूरः अचिरयवानपौले १४ इति श्रीबृहज्जातकेन
 दत्राध्यायोषोडशः १५ वृत्ताताम्रदगलशकलवुभकृदिप्रप्रसादोदनः कामीउर्वलजातरस्य
 रथनः शूरोगतावत्सभः सेवातः ऊनखीव्रणोक्तिरारोमातीसंहोत्पाग्रजः राज्ञायाणितले
 कितोतिचपलः स्तोयेचभीरुंक्रिये १ कांतः खेलगतिः दृष्टुरुवदनः दृष्टस्यपाशोक्तिं त्वागी
 केरासहः प्रभः कऊदवानकन्याप्रजः स्नेमलः पूर्वैर्वधुपनात्मजैर्विरहितः सौभाग्यपुक्तः तमी
 दीप्ताग्निः प्रमदापियः स्थिरसुहृन्मध्यांतसौख्योगवि २ स्त्रीलोलः सुरतोपचारऊरालस्तामे
 दणाः शासवित् दतः ऊंचितम् द्वैजः पडमतिर्हस्येगितपूतवित् चार्वंगः प्रियवाकप्रभ
 दणारुचिगीतप्रियोत्तमवैत स्त्रीवैद्यातिरतिंसमन्ततनसमंद्रेतृतीयहंगे ३ आवक इत
 गः समन्तकटिः स्त्रीनिमित्तः सत्सहदैवतः प्रचुरालयः दयप्रयैः संपुज्यतेचंद्रवतहसः पी

भारप्रधानः=४
 पृथादिनामन्यत
 मस्यानेंकितः=५

कुरि लशोपुगामी

उच्चैजघनः=

कुरुतः=२

कदाचिद्विधनः कदाचित्सधनः=१

१८

इरुत्साहीयनी मृगेभोगी शठगर्विता धनशोहिंसः कपसरोद्वर्त्त ३ इंसः सुखी सुशीलो उर्मैधारोग
 भाकृपियांशुसत्त्वेन च संतपः पुनर्वसौ जायते स नृजः ४ शांतात्मा शुभगः पंडितो धनी यर्मसं
 श्रितः पुष्पेशठसर्वभक्षयापः कृतचरुर्त्तस्य भोजने ५ बह्वभ्युपनी भोगी सुरपितृभक्तो महोद्यमः
 पित्रोऽपि पवारदाता पुतिमान् दत्तनोत्पसेवको भाग्ये ६ सुभगो विद्यासुधनो भोगी सुखभाग्निद्वितीय
 फाल्गुन्यां उत्साही धृष्टः पानयोऽप्यणीतकरो हस्ते ७ चित्रांवरमाल्यधरः सुलोचनांगस्य भवति
 विशांपादंतो वणिक्कपालः प्रियवाग्यमांश्रितः स्वात्तो ८ ईर्षुर्लब्धो पुतिमान् च न पटुः कलहकृद्दि
 शाखासु आदो विदेशवासी क्षुधा लुटनो नराधास ९ ज्येष्ठा सुनवहमित्रः संतपो यर्मकृत्यव
 रकोपः मूले मानी धनवान् सुखी न हिंसः स्थिरो भोगी १० इष्टान्दकलजो सानी दृढसौ दृढसज
 लंदेवे वैश्वे विनीतधार्मिकवहमित्रकृतज्ञ शुभगस्य ११ श्रीमान् अवगोशुतवान् दारदारो यना
 नितोऽप्यातः दाता ह्यः शूरो गीतप्रियो धनिश्चासुधनलब्धः १२ सुदवाग्यसनी रिपुहासाहसि

यानपः आसन्न
 रतः = ५

पूषा ३

वृ.
२०

'स्वात्मजः' उः स्वात्तो विधनोऽनोत्तरतः स्त्रीत्वात् संकेतस्थिते औमैभूरिधनात्मजो मृगगते भूयो यवात
 त्समः ७ इति भौमस्वभावः ^{मृतमनेन विप्रधानेन} इति तत्पानरतिनास्तिकचौरनिः स्वः ऊसीककूटकूटसत्परतः ऊज
 दै ^{परेऽः} आचार्यभूरिसतदारयनाजनेष्टः ^{मादिरगतेन} शौकैवदस्यगुरुभक्तिरतससौम्ये ८ विकल्पनः शासक
 लाविदग्धः प्रियंवदः सौख्यरतस्तृतीयं ^{जलानितसः} स्वजनसरात्रुः शरणकजे शीतकरत्ने पुते
 ९ स्त्रीदेषो विधनस्वात्मजोऽनोत्तरः ^{वृत्तिना} स्त्रीलोलः स्वपरिभवोर्कगरिगेते त्यागीतः ^{वृत्तिः} प्रचरगणः
 सुखीदमावातपुक्रितो विगतभयस्वषण्णरौ १० परकमेकूटसगिल्यबुद्धिगणानविष्टिकरे
 बुधेर्कजदै न्यसन्नकृतपंडितामवाको नवमैतेनितसेवकोत्पृष्टिः ११ सेनानीवद्विन्नदारतन
 पोदातासभयः दसी तेजोदारगणानितो सरगरेख्यातः प्रमात्तकौजभे ^{शेतागः} कल्याणः सधनार्थमि
 रतनयस्मागीप्रियः शौक्रमै वौधेभूरिपरिच्छदात्मजसहसाविद्यपुक्तः सुखी १२ चांद्रेरतसत
 सदारविभवप्रतासुखैरवितः सिंदेस्पादलनायकः सरगरोः शोकेचयच्चंद्रमे सदैमोऽल्लको

वाचालः

स्वभ्रातृभ्याः
 परिभोज्यस्व = ५
 निर्मल्यकार्यकरी =
 भाग्याहः = ५
 अंतेति कुस्तिन
 वृत्तिः = ४

२०

सनाप्रधानः जितेति परारा
 धनकुशलः कर्कोऊफलं रत्नादियुक्तं तन्म
 संवत्सिंहसंस्थगते =

आकरणाज्योतिः शास्त्रज्ञः धनीः

नयविहारी-२

निर्धनः

10

वाधे १ विद्याज्योतिषविद्वान् मिथुनगोभानौ क्लीरस्थिते तोदणः स्वः परकार्यकृच्छ्रमपयक्तेषौ
 स्वसेपुज्यते सिंहस्यवनशैलगोकुलरतिवोर्यानि तोतः पुमान्कन्यास्येलिपि लेख्यकायगणितज्ञा
 नान्वितः सीवपुः २ जातस्तौलिनिशौरैकोधनिरतोहरणकोनीचकृत कुरः साहसिकोवृषान्ति
 तथनः श सांतगोलिस्थिते सहज्याधनवान् यन्यरगतैतीदृशोभिषकारुको नीचोतः ऊवणिक
 मृगेत्यधनवान् लुब्धासिभापेरतः ३ नीचोचरे तनयभापपरिचुतोस्तोयोत्पणविभवेवनिताट
 तोये नदोवमानवतनप्रतिमेविभागे लुब्धादिरोहहिनररिमटितेरासुक्ते ४ तरपतिसह तोटनच
 सपवणिकसधनः दततनचौरभूरिविषयसज्जः स्वराः ८ हे सुवतिजितान्सुहृत्सविषमान् परा
 ररतात् ऊहकसवेयभीरुपदयाम्भित २।७ भेजनयेत् ५ वीर्येसहः सतनयोविमुहकृततो गोथ
 वपुडकशालः कृपणोभयौयौ चोद्रेयवान्सलिलयानसमर्जित स्वः प्राज्ञसंभ्रमितनयेविकलः
 खलस ६ निस्वः केशसहोवनांतरवरः सिंहस्यदागत्मजो जैवेनैकरिपुनरेंद्रसचिवः व्यातोभयो

असमीक्षितकार्यकर्ता-३

जलोभ्यामणिमृत्ताफलं
प्रवालानामिन्द्रादिचपलेषु
ननद्विक्रयेणविभवेस्ययोयस

श सुनिर्घाणस्यर्थः

गीततः

धनी-२

अतपानेनसुखादिनासम्यगर्जितं धनं येन-२

2

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमान् श्रीप्रादिनाथः ॥ श्रियं दिशतु श्रेयसी भूयसी बोधिभार्या सौरभेयं हृदयगतं राखः
करं शंकराभः ॥ सेवो रत्ने विभूत्या परिकल्पित तनुर्वर्णनीयो ह्यत्रैविभक्तं सुवर्णं तुहिनश्चिरिमाभाति यः काम
ता ॥ प्रभावविभवा वासं प्रतिभादानदक्षिणम् ॥ स्पृशामि चिरसासेव गुरुपादरजः कणम् ॥ वाङ्मयमेव बोधाय स्वस्या
स्मरणाय च ॥ वाग्महालंकृतैः कुर्वन्माख्या संज्ञे पद्युक्तिः ॥ तत्र शास्त्रस्याविघ्नं परि समाप्तर्यं श्रीवासुदेवादिशिष्टेष्वे
व तानमस्कारमाह श्रियं मिति व्याख्या श्रीनाभेयजिनो बोधुमभ्य श्रियं दिशतु ददातु निविशिष्टः श्रीनाभेयजिनो देवः दि
यातीति देवः कीर्तिपरमानंदपदेशति देवः यस्य भगवतः प्रागभयदा वली सिद्धांतपरंपरासतो सत्पुरुषाणां मोक्षमारोपते
ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रियं दिशतु बोधे बोधीनाभेयजिनः ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रियं दिशतु बोधे वाञ्छीनाभयेयजिनः सदा ॥ मोक्षमार्गसिता
धूतेयदा गमपदावली ॥ १ ॥ साधुराकार्यसंदर्भगुणा लंकारभूषितं ॥ स्फुरती
तिरस्वोपेतं काव्यंकुर्वीतकीर्तये ॥ २ ॥ प्रतिभाकारणं तस्य व्युत्पत्तिस्तु विभूषणं ॥
भूतोत्पत्तिकृदाभ्या त इत्याद्युक्तिसंकरा ॥ ३ ॥ प्रसनपदनव्यार्थयुक्तमुदोध
विधाया नी ॥ स्फुरंती सत्कवे बुद्धिः प्रतिभा सर्वतोमुखी ॥ ४ ॥ श्रीरघुनंदनाय ॥

सिद्धिः पंथाभिरदति ॥ प्रमापि पदावलीयां वृते ॥ साधितं ॥ एव विधं काव्यं कीर्तयेकुर्वीत च तं यशसे विदधीत शब्दार्थशब्दाद्यो शब्दा
र्थयोः संधर्भो रचनाशब्दार्थसंधर्भः साध्यः शोधनः शब्दार्थसंधर्भे यस्मिन् सततं च गुरोः ओदर्यादिभिरलंकारैः चित्रादिभि
भूयितं स्फुरामिः प्रकरामिः शक्तिभिर्गौरव्यादिभिः रसैः चंगारादिभिरुपेतं सहितम् ॥ प्रतिभेति ॥ प्राद्यकवीनां पुराणका
न्युक्तेषां संकथावातां शिखावा इतिवर्तते इति किं ॥ तस्य काव्यस्य प्रतिभावुद्धिः कारणं भवति गुणवर्त्यपत्तिरनेकशास्त्रप
रिज्ञानं तस्य काव्यस्य भूषणं स्यात् ॥ प्रभासो भवति नमः शायति कुरुते ॥ तस्य प्रतिभावोऽपि तस्य प्रतिभा लस्यति ॥
सत्त्ववेबुद्धिः प्रतिभेतुच्यते ॥ किं भूता ॥ सन्नानि सुखं लिता ॥ नेपदानेन नयनीनाश्चाथोः तेषां यत्तु यत्तु ॥

विद्यापिनीकोरणी पुः किंस्तासुरंतीभूयः किंभूतः तत्रपरा
की

तद्वपाननुहारश्चेत्पमलक्षणेनलक्षितः॥ समुत्पन्नगुणयोगादनुत्पन्नगुणस्ययत्॥ नेतुतद्गुणतामेवभरणात्सततः॥
 तद्वपाननुहारश्चेदस्यतस्यादुतकुण्डलिलक्षणादितोतद्गुणतद्गुणवर्लंकाराबुदाहरणलक्षणाभ्यामनुसारेण॥
 तद्गुणोदाहरणंविभिन्नवर्णगणरागप्रज्ञेनत्पादे॥ द्वितीयोदाहरणं गंगामंभुसितमंभुयामुनेकज्जलाभमुभयनेमज
 तः॥ राजहंसतेवसेवमुभताचीप्रतेनचनचापचीयते॥ अत्रस्वगुणतिरस्कारएवस्वगुणस्यासंभावनमथोपेक्षाप्रकृ
 तस्यसमेनयत्॥ ससंदेहोभेदोक्तोतदनुत्पन्नोवसशयः समेनःपमानेनसमेनत्यनंतरमेकरूपेणतिशेषः॥ तथाचसमे
 नेकरूपेणसंभावनमुपेक्षेत्यर्थः संभावनंवाक्कोटिकोटीकःसंदेहःअयंचंद्रएवमविष्यतीपाक्षरः॥ उदा॥
 नमस्तलेकिंचिदंबोयादि॥ भेदोवेधर्मिप्रकृतस्यसमेनयदिपनुवर्ततेतुभिन्नक्रमे॥ यदितिलिङ्गव्यपमात्सं
 शयः॥ इत्पनेनान्वेति॥ तथाचप्रकृतस्यसमेनसंशयस्तुमःससंदेहोनामालंकारइत्यर्थःभेदोक्तोयथा॥ किंके
 शपाशःप्रतिपदमलादोति॥ तदनुक्तोयथा॥ अस्याःसर्गविधौप्रजापतिरभृचंद्रानुकांतिप्रदः॥ शृंगा
 रेकरसःस्वयंतुमदनोमासोनुपुव्याकरः॥ वेदान्पासजडःकथंनुविषयव्यावृत्तकोतूहलो॥ निर्मातुंप्र
 भवेन्मनोहरमिदंरूपंपुराणेमुनिः॥ प्रापक्षारवयवनावाक्रियतेभूतमाविनः॥ तदाविकः॥ उदाहर
 णंयथा॥ प्रासीदंजनमानेतिपत्रयामितवलोचने॥ भाविभूषणसंभावंसाक्षात्कुर्वेत्तवाकृतिंराम
 लक्ष्मीलीलासुभकमलध्वजराज्यविसराय॥ कीर्तिगिरिगिरिनारमैकिंकोभूयतपजाय॥ राम॥
 कल्पवृक्षलताजैसेवांकितार्थप्रदायिनी॥ तेसंभाक्तिजनान्देवीसरस्वतीकार्यकारिणी॥ श्री॥

शब्दधर्मैति॥शास्त्रं शब्दस्य प्रत्येकमभिसंबंधात्॥शब्दशास्त्रं व्याकरणं धर्मशास्त्रं सिद्धांतादि॥प्रत्ययशास्त्रं राजनीत्यादि॥
 कामशास्त्रं वात्स्यायनादिरित्येतेषु गुर्वस्माय पूर्विका प्रतिपत्तिः परिज्ञानं व्युत्पत्तिरभिधीयते कथ्यते॥५॥प्रनारतमिति॥यत्र
 नारतं निरतरं गुरुसमीपे काव्ये विषये रचनादरो भवति तमभ्यासविदुः कथयंति विद्वांस इति शेषः॥तस्याभ्यासस्य कश्चिदपि क
 मउपदिश्यते प्रोच्यते॥६॥विभक्त्यपि॥यदा बल्यवदपरपर्याखिलान्पविष्टं दासिकाया यवशी कुर्वीत॥किंभूतया बंधचारुत्वं वि
 त्या॥पुनः किंभूतया प्रयत्नं शून्यया॥७॥पश्चादिति॥इति बंधचारुत्वं हेतवो भवन्ति॥इति किं संगतस्य आहुरुत्वं क्रियते॥विस
 शब्दधर्मोयं कामादिशास्त्रेष्वाभ्यायपूर्विका॥प्रतिपत्तिरसामान्या व्युत्पत्तिरभिधीयते॥५॥

प्रनारतं गुरुपांतेयः काव्ये रचनादुरः॥तमभ्यासं विदुस्तस्य क्रमः कोऽप्युपदिश्यति॥६॥
 विभक्त्या बंधचारुत्वं पदबल्यार्थं शून्यया॥वशी कुर्वीत काव्याय दंडं दासिनि खिलामपि॥७॥
 पश्चादुरुत्वं संयोगादिसर्गाणामलोपनम्॥विसंधिवर्तनं वेति बंधचारुत्वं हेतवः॥८॥
 शिते कृपाणे विधृते त्वया घोरे रणे कृते॥नृधी शसिति पाभीत्या वनगवगता जगता॥९॥
 अनुसृत्य संत्यानव्यार्थयुक्ता वमिनवत्यतः॥प्रत्यसं कलना तत्त्वमभ्यसे संकथा स्वपि॥१०॥

गीणमलोपनं विदधीत विरुद्धं संधिवर्तनं च क्रियते इत्यादि॥८॥प्रयोदाहरणम् शिते कृपाणे इति॥नृणां मधीरानृधी
 शः तत्संबोधनं हेनृधी शहेन रपते इति पारजानो भीत्या भयेन वने गवगताः॥कसतित्वया शिते तीक्ष्णो वाणे विधृते सति॥पुनः क
 सति संग्रामे घोरे रौद्रे कृते सति॥नृधी शतिसंयोगदृष्टिं न क्रियते वने गवगति विसंधिर्ज्ञेयं गता इत्यत्र विसर्गाणां लोपनं कृत
 मत्र इत्थं न क्रियते॥९॥अनुसृत्य संत्यामिति॥संकथा स्वपि वाक्त्रां ह्यप्यर्थसं कलना तत्त्वमर्थस्य योजनात् स्वरूपमभ्यसेत्॥१०॥
 कसत्यां नव्यार्थयुक्ता वनुल्ले संत्यां कुतो भिनवत्यतो नवीनत्वात्॥११॥श्रीरघुनाथजी श्रीराधाकृष्णजी सहोयीत्यात्॥

गम्यते किं कृत्वा अभियोगयोगद्वयमयोगाच्चास्त्राण्यधीतिपठिता किंभूतः कविरभ्यासेन वशो वशं प्राप्नुः प्रथयद्वयपंचो यस्य
 सतथा ॥ पुनः किं कृत्वा तां प्रतिदूकवीनां समंशं सास्त्रं विदित्वा क्वसति मनः प्रसतो चित्तनिर्मलतायां सत्तां ॥ २६ ॥ इति श्री
 बाणभट्टलंकारटीकायां प्रथमः परिच्छेदः ॥ संस्कृतमिति ॥ इति यतः सोपि भाषास्तस्य काव्यस्य कायतां योति ॥ इतीति किं संस्कृत
 मिति स्वर्णिगां देवानां भाषा संस्कृतमुच्यते ॥ प्राकृतमनेकधा भवति ॥ एकं तज्जंतस्मात् संस्कृतं ज्ञातं तज्जं सुप्रप्राकृतमिष्य
 र्यः ॥ २७ ॥ आदिशब्दाच्छरसेनामागध्या ॥ प्रपञ्चशब्द इति ॥ यतः तद्देशेषु सुप्रभाषितं भवति ॥ तत्प्रपञ्चशब्दात् ॥ यत्किंचिद्भूतं
 रुच्यते तद्भौतिकं स्मृतम् ॥ चंदो निवद्धमिति ॥ एष मुना प्रकारेण वाज्ययशास्त्रं द्विधा भवति ॥ एको ह्यने निवद्धं द्वितीयमे

२ संस्कृतं प्राकृतं तस्यापञ्चशोभतभाषितं ॥ इति भाषाश्च तस्योपि यांति काव्यस्य कायतां ॥ १ ॥ संस्कृतं स्व
 र्णिगां भाषाशब्दशस्त्रेण निश्चिता ॥ प्राकृतं तज्जंतत्तुल्यं देश्यादिकमनेकधा ॥ २ ॥ प्रपञ्चशब्दो यच्च
 चं तत्तद्देशेषु भाषितं ॥ यद्भूतैरुच्यते किंचित्तद्भौतिकमिति स्मृतं ॥ ३ ॥ चंदो निवद्धमचंद इति तद्वा
 ज्ययं द्विधा ॥ पद्यमाद्यंतदन्यच्च गद्यं मिश्रं चतुर्विधं ॥ ४ ॥

१ सर्वश्लोक इति ॥ भवकाननमते भभन्नमाया तमः प्रभ ॥ विनयात्वां सुवे वीरविनतविदशेस्वरः ॥ २६ ॥ कौकनबंधौ ॥
 २ प्रधीतशस्त्राण्यभियोगयोगादभ्यासवशं प्रथयद्वयपंचः ॥ ततं विदित्वा समं कवीनां मनः प्रसतो कवि
 तां विदध्यात् ॥ २७ ॥ इति श्री बाणभट्टलंकारे प्रथमः परिच्छेदः ॥ श्रीरघुनाथजीसहासीत्यात् ॥ १ ॥

चंदः ॥ २८ ॥ प्राद्यं चंदो निवद्धं पद्यमुच्यते च पुनस्तदन्यत् ॥ २९ ॥ चंदो गद्यमुच्यते ॥ च पुनस्तयोर्गद्यपद्ययोर्द्वयं गद्यपद्य
 मयं च पूक्यादि ॥ ३० ॥ प्रथवा तयो संस्कृत प्राकृतयोर्द्वयं नाटकादिमिश्रमुच्यते ४ ॥

विशेषैर्घत्साकृतैरुक्तिपरिकरसुखाः॥ प्रथमं विशेषं स्पष्टयामः॥ महोत्तमो मानधनाधनार्चितो धनुर्भूतः संपत्ति
लब्धो कीर्तयः॥ न संहता तस्य न भवेत्तदः प्रियाणि बांधं तप शुभः समीहितुः॥

अदुष्टमेवेति॥ तत्काव्यमदुष्टमेवं निर्दोषमेव कीर्तये भवन्ति॥ किं विशिष्टायै कीर्तये स्वर्ग
स्वर्गस्य स्वर्गोपानपंक्तिरिव त्वर्गोपानपंक्तिस्तस्यैव तः कारणानामेव दोषानादौ प्रथमं च दत्तमे
जलपानः ५ अन्नपदमिति यत्पदमन्नपदं प्रजायते। तत्पदं न प्रपुञ्जते। एवं सर्वत्र योज्यं कचि
द्विद्विः स्वर्गमन्नपदकादीनामप्यदोषता इत्यादि फेता पुञ्जं ५ प्रसूत इति। प्रसूते प्रसूता वा
पत्ने पदं न प्रपुञ्जते न च योऽपि भवति तदनर्थं कं दूषयति रापुञ्जते॥

अदुष्टमेव तत्कीर्तये स्वर्गोपानपंक्तये परिहार्कान्तो दोषास्तानेव दोषप्रचक्षते ५ अन्नपद
कं मुक्ति कडु व्याहृतार्थमलक्षणं स्वसंकेत प्रकृतार्थम्। प्रसिद्धं प्रतंसत ६ गाम्यपञ्च
प्रजायते तत्पदं न प्रपुञ्जते कचिद्विद्विः इति पात्रप्यदोषता ७ प्रसूते न प्रपुञ्जते
यत्तदनर्थं कमुच्यते॥ अथाविनायकं वंदे लंबोदरमहं हितु ८ निबुराक्षरमत्यंतं बुधैः मुक्तिं ति
१० अस्मत्तं एकाग्रमनसा मन्ये शब्दं यन्ति मितायथा ६

यथेत्पुदाहरणे पन्थासे ग्रहं विनायकं वंदे लंबोदरमिति नामांतरमन्नपदं हितु इति वा अन्नपदं कम्॥
निबुराक्षरमिति यत्पदमत्यंतं निबुराक्षरं भवति कडोरक्षरं स्यात्। बुधैः विद्वद्भिः तत्पदं मुक्तिकडुक
लंबोदरमस्मत्तं कथितं यथा रुमेवं मन्ये इष्टं कचिन्नमनोहरकला शब्दविधाता एकाग्रमनसा सततं सा
यद्यपि निरर्थकस्य दोषताभिधानात् निराकरणे न सार्थकस्य स्वीकारः कृतः तथापि कनिष्ठत्वेन बहूनां विशेषणानां उप
न्यासे वैचित्र्यमित्यलंकारमप्युपगच्छति॥

पुनस्तत्तापुष्टाधिकपक्षनामनर्थकैः तर्कैः ॥ १० ॥ अनियमपरिहृतस्यापि अनर्थकैः तर्कैः ॥ ११ ॥ अपदयुक्तस्यापि अनर्थकैः तर्कैः ॥ १२ ॥ सहरमिबल
 यजेव प्रकाशितविरहस्याप्यत्रैव ॥ अनुवादायुक्तस्याप्यत्रैव ॥

४

वधानचेतसा सताननुनिमयेन निमित्तानने हरत्कृतं प्रजमयेयमिति नैराशरं दे व्याहृतार्थमिति
 ति ॥ ३ ॥ अर्थः ॥ प्रतिपादयितुमीतं सितार्थस्तस्य बाधकैः पदार्थैः तत्प्रतिपादकं तदाश्रयं पदं व्या
 हृतार्थमुच्यते यत्पदमिदं तद्विरहः स पदार्थान्तरमुच्यते तद्व्याहृतार्थमिति भावः यथा
 हेनही पालभूतलोपकृतो पद्यातलोपकारेयमेव रतः ॥ इतीत्यर्थः ॥ अपचभूतानां प्राणिनां लो
 पामरणं तस्य रतौ कारणेयमेव रतः ॥ इति निवृत्त्यर्थः ॥ शब्दशक्तविरहमिति यत्पदं शब्दशक्तविरहं
 वतितत्पदमलक्षणेन उच्यते अथोपपत्तिः ॥ यथा इदं दुर्गमं विज्ञेयमसौ मानिनीनां लोपः सगर्वस्तीर्णमहंकार
 विधेयः ॥ अतस्तत्तत्तस्य प्रकृत्या एतर्कैः ॥

8

व्याहृतार्थे यदिष्टार्थबाधकार्पांतराश्रयं रतस्य मेव भूतलोपकृतो यथा १
 ३ शब्दशक्तविरहं पदलक्षणेन उच्यते मानिनीमानदलनोपेये दुर्विज्ञेयमसौ ११

स्वसंकेतप्रकृत्यार्थे ज्ञेयार्थेतरवाचकम् यथा विभाति शैलेयं पुष्पितैर्वानरधजेः १२

न ॥ अत्र विपर्ययः ॥ ज्ञेयैरिति व्याकरणेन पदप्राप्ते विज्ञेयतीति परस्मैपदप्रधानत्वावधारणविरहः ॥
 स्वसंकेतैति ॥ तत्संकेतप्रकृत्यार्थदूषणं भवति ज्ञेयात्प्राप्ते पाद्यादर्थेतरं भिन्नार्थस्तस्य वाचकं वा
 त्पदं भवति यथा अयं शैलः पर्वतः पुष्पितैः वानरधजे रज्जुनवद्वैर्विभाति ॥ अत्र ज्ञेयो रज्जुनवद्वै
 स्तस्मादर्थेतरं पादौ रज्जुनवद्वैः तस्य वाचकं वानरधजेति पदं पुनरज्जुनवद्वैः तस्य स्वसंकेतप्रकृत्यार्थमिति सु

यस्य नास्ति इति॥ यस्य शब्दस्य यस्मिन्नर्पे प्रसिद्धिर्नास्ति तदप्रसिद्धं विद्वोस्ते विदुः यथा हे
 राजेंद्र तव कीर्तिश्चतुरो वारिधा बभूवुः कति गच्छति अत्र हन क हिंसा गत्पौरित्यनेन हतेः सिद्धि
 पिगमनार्पे प्रसिद्धत्वाद्गमनार्पे प्रयोगः १३ शक्तमपीति। अर्पमाख्यातुं शक्तं समर्पमपि य
 त् सर्वशक्तौ पुनः संमतं तदसंमतं अथेत्यध्याहारः रवेः सूर्यस्याश्वः किरणस्य मोमो जं
 थकारकं मंजालयति अंभसि जातं मंभोजं कर्दमं इत्यन्येर्पे न मिलति

यस्य नास्ति प्रसिद्धं तदप्रसिद्धं मतं यथा राजेंद्र भवतः कीर्तिश्चतुरो वारिधा १३ श
 तामप्यर्पमाख्यातुं यन्न सर्वत्र संमतं असंमतं तन्मंभोजं जालयं त्वं शवो रवेः १४ यद्यत्र
 नुचितं तद्विज्ञातं यथा द्वादशित्वादिशान्पुष्पैः पुरोधान्यंक्षिपाम्यहम् ॥१५॥

परं विदुषामंभोजं शब्दः कमले संमतः नपंके १४ यद्यत्रेति यद्यत्र स्थाने नुचितं मयोपंत नत्र
 ज्ञातं यस्मिन् अत्र द्वादशित्वेन नुचितं पूजयित्वेति योऽप्यम्। पुरोगे धान्यंक्षिपामि इत्यप्य
 उक्तम् इयं टो कनी करोमि इति उक्तम् ॥१५॥

यदात्मकत्वादिति। तत्र वाक्ये तदोषाः पददोषाः संति। कुतो वाक्यपदात्मकत्वात् पदसमूहो वाक्य
 म् न कथ्यते। येतदोषाश्च पदस्थाः पदेन वर्तमानाः वाक्यदोषाश्च भवन्ति तान धुना ब्रूमहे ॥ जल्पामः
 १६ खंडितमिति। एवंविधं खंडितादिकं वाक्यं दुर्बलं भवति स दोषं भवति ७ वाक्यांतरेति वाक्यमुक्तिरं
 तरा ले म्प वाक्य प्रवेशेन विहितं स त्वं डितं स्यात्

यदात्मकत्वाद्वाक्ये तदोषास्तत्र संति हि। म्पदस्थास्तु ये वाक्यदोषास्तं ब्रूमहे दुना १६
 खंडितं व्यस्तसंबंधमसंमत्तमपत्रमम् हं दोरीति पति ७४ दुर्बलं वाक्यमसन्निर्वह ७ वाक्या
 तरप्रवेशेन विहितं खंडितं मतं यथा पातु सदा स्वामी यन्निदः सौतिवोजिनः १८ संबंधपद
 ह्येत्ये व्यस्तसंबंधमुच्यते यथायः संपदं ज्ञाता देवात्तत्त्वानि वाहताम् १८

यथाजितः स्वामी वोपुस्मान् नृपाति देवाक्यं इन्द्रो यं जिने सदा सर्वदा सौति। इदं वाक्यांतरं
 १८ संबंधिपदेति परस्परं संबंधिनो यदानां दूरत्वे सति व्यस्तसंबंधकथ्यते। यथा उपर्युक्तमा
 यः श्री कृष्णः वोपुष्माभ्यं संपदं देवात् कथं भूतः तत्त्वानि ज्ञाता ॥ १८

शब्दार्थविति॥ यत्र शब्दार्थौ तुल्यविधौ तुल्यसमितौ तुल्यवेचनभवतः यथा तुल्यविधजे
वस्तुनी संमितेभवतः तत्र मवनभवतः तदा क्यं वाक्यविदे विद्वत्संमितमित्याहुः २
मानसौक्य इति॥ जिनः वायुष्मन्तमोरिउः सूर्यस्य विपक्षो राहुस्तस्य विविधस्तस्य प्रि
यालक्ष्मीदिशतु॥ किं विटशेखो जिनः मासौक्यः मानसेमानसरोवरदेवा गृहं यस्यासौमा
नसौक्यः॥ मानसौकाश्चासौ पतञ्जपक्षी च मानसौक्यः पतद्राजहसः

शब्दार्थौ यत्र न तुल्यविधौ ताविव संमितौ तदसंमितमित्याहुः वाक्यं वाक्यविदो यथा २
मानसौकापतघानदेवासनविलोचनः तमोरिउविपक्षारिप्रियादिशतुवोजिनः २१ अथ
क्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धकमलं धनं यथा भुक्ता कृतस्तानो गुरुदेवाश्च वंदते २२ छंदः शास्त्र
विरुद्धं यत् छंदो भवति तद्यथा सजयति जिनपतिः परब्रह्म महानिधिः २३

सर्वपानं वाहनं यस्य सतपासचासौ देवश्च ब्रह्मा तस्यासनं कमलं तद्वद्विशिष्टो लोचने यस्य
सतपा २१ अथ व्रजमिति तद्वत्क्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धकमलं धनं क्रियते यथा देवान् पूजयित्वा गुरु
वंदीयत्वा स्नात्वा नमो कृत्य मितिक्रमः छंदः शास्त्रेति यत्कव्यं छंदः शास्त्राद्विरुद्धं भवति इति
श्रितं तत् छंदो भवति कथ्यते यथा

रतिभ्रममिति॥ यत्र प्रारब्धायासतेरनिर्वाहे भवेत्तद्विप्रवृत्तं स्यात्। यथा श्रीमान्जिनो ज
यति॥ किंविशिष्टः सः ईडादिदेवं दत्तः यथा प्रथमपादत्रयसमस्तपादत्वाद्देव्यरीतिः। द्वि
तीयापादेभ्यः समासत्वाद्देवीयरीतिः २४ पदांतरिति विभक्त्यंतं पदं पदांतः पदमध्ये
विरतिर्भवति यत्पदं पदांतविरतिरिति स्यात् उभे सत्यतिभ्रमं प्रोक्तम्

रतिभ्रममनिर्वाहो यत्र रीते भवेद्यथा जिने जयति स श्रीमान्निर्द्रव्यमरवेदितः २४
पदांतरिति प्रोक्तं यतिभ्रममिदं यथा नमस्तस्मै जगत्स्यामि ते सदाने मये हते २५ कि
या परविहीनं यत्तदसंक्रियमुच्यते। यथा सरस्वती पुष्पे श्रीखंडैर्गुणैस्तैः २६

यथा तस्मै ने प्रये नमः किंभूता यतस्मै जगतां नाथा पपुनः किंभूता यज्जहते ज्जगत्स्यामि
ने श्रुतिपदं पदमध्ये च यतिः कृतेति २५ क्रियतेति यत्काव्यं क्रियापदविहीनमवतित
दन्ति यं वाच्यते यथा ह सरस्वती देवी पुष्पे श्रीखंडैर्गुणैस्तैः क्रियानविलोच्यते २६

देशकालेति। एवंविधानर्पान्नवाक्येषु निबन्धायात् किंभूतान् देशः देशविशेधिनः इत्यादि। विशेषरूपं का
 रणं विना। प्रवेशे इति। प्रशमिनो महात्मानोऽसमद्वारघाते निर्मलपमवा एप्रहारैर्वालद्विपकुलं कलमसम्
 हं विध्वंति। ११ इत्यागमविरुद्धं कलनिचैत्रस्य प्रवेशे सति किं विशिष्टप्रवेशेऽस्युदाविगसिताः कुटजाः वृत्
 विशेषास्तेषां राज्ञिः श्रेणिः परंपरातया स्मिता हसितादिशेषस्मिन् सतपातस्मिन् कारे विराडुं वसति मार्त
 उक्त्यर्थे प्रचंडे सति॥

देशकालागमावस्थादुव्यादिष्वविशेधिनः वाक्येषु निबन्धायाद्विशिष्टं कारणं विना॥ २१॥
 प्रवेशे चैत्रस्य स्फुरकुटजराज्ञि स्मितदिशि प्रचंडे मार्त उहिमकणसमानोऽप्रमहसि जल
 कीडायातं मरुसरसि वालद्विपकुलं मध्येनांधं विध्वंत्पसमशरघातेः प्रशमिन २२

किंभूते मार्त उहिमाणां कणास्तेऽसमाना मृषतापो मरुश्च तेजो यस्य सतपातस्मिन् इव्यवि
 रोधमिदम्। किं विशिष्टं वालद्विपकुलं मरुत्पलासरोवरे जलकीडा मजातं देशविरुद्धमिदं पुनः
 किं विशिष्टं महेनांधमवस्थाविरुद्धमिदं २२ अथ श्रेणिपतेः पराङ्म परया लुद्धी रूताः संख्या

७ प्रज्ञाचक्षुरवेक्षमाणमिरप्रज्ञाः किलाकीर्तयः जीयंते स्वरमर्षमंकलपताज्ञातेन बंधोद
 रात्मकानां प्रकरणे कूर्मप्रणादुग्धोदधेरौधसि विशिष्यकारणसद्भावे चिरुद्धानपीनवध्री
 पात् ॥ इति दर्शयति यन्मनेष्वध्वमध्वेऽस्य द्रोणिपतेरिति। किलेति हं संभावयामि अथ द्रोणिपते
 रूपसाकीर्तये यशंति नृकानां प्रकरणं फलकानां समूहेन जीयंते कीदृशो कीर्तयः पराङ्मुख
 र्कोत्प्लासं समागतो विपर्याप्रवृत्तपासं स्वपालदमीकृतास्तपाप्रज्ञाचक्षुभिर्पेतिभिः प्रवेक्ष्यमा
 नं विमोक्षमानं यत्तिमिरंतत्प्रज्ञास्तस्य दशाः प्रतिमलिना इत्यर्थः। किं तेन प्रकरणे बंधोदरा
 ज्ञातेन च जीयंते इत्याह कूर्मप्रणारापः वक्ष्य्यः यदुग्धं ययस्तस्योदधेः समुद्रस्य रोधसितटे
 इत्यर्थः अत्र नृकानां प्रकरणं नमपुत्र पराङ्मुखोत्प्लासस्यैव नास्ति कपालदमीवि
 यंते कीर्तयः तेन किं कुर्वता अथ मंस्वरंकलपतादूतिसद्वैवस्वणाद्यप्रवृत्तिकूर्मप्रणारः
 दुग्धमेनास्ति कुत उरदिः चाचतत्र मेने लुक्त्तमस्य राज्ञेऽकीर्तयेन संत्येव न च केन
 चिदुद्दीप्त इति ॥

इति दोषविषयेति सदा सर्वदा विबुधैर्विद्वद्भिः काव्यममृतमिवास्माद्यते। किंभूतं काव्यमिति पूर्वोक्ता
 दोषास्तत्रैव विपाणिनेः निषेधैः सिचनेर्निष्ठाभावेः कलंकितं गृह्यते॥ उज्ज्वलं निर्मलं कवीनां
 हृदयमेव सागरस्तस्मादुद्भिन्नं। अमृतं नपि विषाकलंकितं विबुधैर्देवैरसेव्यते। उज्ज्वलं च भव
 ति॥ सागराच्चोत्पन्नं॥ २६॥ इति श्रीवाग्भटा लंकारेटीकायाः द्वितीयः परिच्छेदः॥

इति दोषविषयनिषेधैः कलंकितं गृह्यते सदा विबुधैः कविहृदयसागरेऽपि तममृतमिवास्माद्यते
 काव्य॥ इति श्रीवाग्भटा लंकारेटीकायाः परिच्छेदः २ अदोषावपिशब्दार्थे प्रशस्येतेनैर्वि
 ना॥ तानि दानि पपापुन्निबूमेभिव्यक्तये गुणान्॥ १॥ औदार्यं सप्रताकांतिर्ह्यव्यक्तिः प्रसन्नता। सप्ता
 धिप्रोष्ठो ज्योत्स्नाधुर्व्यसु कुमारात्॥ पदानां नर्पचारत्वं प्रत्यापकपदं तरे। प्रतिगानां पदाधा
 नं तदौदार्यं स्मृतं यथा॥ ३॥

अदोषावपीति। तान्युपनि दानि ब्रूमः। वचनं जल्पनं॥ किमर्पमभिव्यक्तये प्रकटीभावापयैर्गुणैर्विना
 दोषावपिशब्दार्थे न शस्यते॥ १॥ औदार्यमिति॥ औदार्यं दाना गुणानां त्रयेण दशनामानि ज्ञात
 यानि॥ अथ चेतेषां लक्षणोदाहरणं क्रमेण॥ २॥ पदानामिति। तदौदार्यं गुणं स्मृतं। पदेवंविधा
 नां पदानां मादयं भरणं विपत्तौ। किंभूतं तानां पदानां नर्पस्योत्तवस्तुनः॥ प्रधानतया पदैः पदं त
 रे मीलितानां मिश्रकृतानां॥ ३॥

८

16

प्रथमोदाहृत्योदाहरणं दर्शयति। तं धेमेति। अत्रैव तव कोनेरित्युक्तं तस्मात् कोनेनेति नाप्यस्मिन् चिरकालं तपसि
 चकार। किं भूतेरैव तव कोनी ज्ञानोपपत्तयेति। किं भूतं राज्यं तं धेमेति धेनुस्तिमिर्वि
 राजितं धाम। हे पत्तिं स्तुता पुनः किं भूतं लज्जया लीला कर्मल निवृत्तं पत्तिं स्तुता॥ अत्र गंधशब्देनेभा
 नां चारुत्वं प्रतिपादितं। लीलाशब्देनां बुजस्वचारुत्वं प्रतिपादितं कीदृशशब्देन गिरेश्चारुत्वं प्रतिपादितं॥४॥
 सावुधैसमतादित्यते॥

गंधमेविभाजितधाम लज्जया लीलां कुजं च मया स्वराज्यं। आजातिरौरैव तव तपसि कोनेनेति ना
 प्योच्य चिरं चकार। ५। वंधस्य पदवैषम्यसता सोऽप्यते बुधैः। यदुज्ज्वलत्वं तस्यैव साकांतिरुदिता यथा ५
 कुचकलशविसारस्कारलावण्यधारा मनुवदति यदंता संजिनी हारवत्किः। अत्र सद्यो न हि मानं
 तामनन्योपमेयां। कथं पदस्य महंते चेत्तसि वं० जयामि॥६॥

यतस्यैव वंधस्यो ज्वलत्वं बुद्धत्वं भवति साकांतिर्न मानं। स्यात्समताया उदाहरणं मह। कुच
 कलशेति। केनचिन्मित्रेण कस्याचिद्दृष्टपूर्वाया अत्र लोकनायकस्य प्रहितः। स च तां दृष्ट्वा प्रत्यागतेन
 च पृष्ठः सा कीदृशीति स ग्राहहेमित्रकथयतां स्ति यंतव चेत्तसि वंधं यं जयामि। कथं प्रकटीकरोमि किं
 भूतं निःसीम न हि मानं न ज्ञानेनोपमेया प्रनन्योपमेया तां कोयस्याग्रं पदं गे प्रस्तायात्। हृदयं
 तस्या संजिनी द्वारतया स्तनधराभ्यां। निःसरंती लावण्यधारा मनुवदत्यनुवरेति। अथ कोनेरंदा
 हरणं माह॥

फलैर्लुक्ताहार इति असौ कृत्वा पूर्वजन्म निरन्तरं देवैरीश्वरस्य श्रीफलदलैर्विलम्बदस्य पञ्चैरखंडैः
पूर्वैश्चिरं पादार्चनमकृतमकावीत् किंभूतो वा लोके वगृह्णानिः सत्यफलैः लुक्ताहारः पुनः भूतः
कुचिदपि संसारिके सौख्ये नासक्तो व्यामूढः किं कुर्वन् निरन्तरं तपः स्य न तपः कुर्वन् रचनयोश्च
दत्त्वा कांतिरिष्टी मृधने मलमिति यदर्थस्य वस्तुनेन यत्त्वं नेयत्वं गम्यत्वम् यत्रानुक्तो पर्थो बला
कम्पते तदर्थस्य नेयत्वं न नेयत्वं मने मत्वं एतावता र्थस्य

फलैर्लुक्ताहारः प्रथममपि निर्गत्य सदा दनासक्तः सौख्ये कुचिरपि पुनः जन्म निरुत्ती
तपस्य उन्नातं ननु भुवि श्रीफलदलैरखंडैस्खंडैर्दोश्चिरमकृतपादार्चनमसौ यदनेयत्वम्
हंस्य सार्थव्यक्तिं स्मृता यथा त्वत्सैन्यरजसालुप्रेक्ष्यैरात्रिरभूद्दिवा ऊगित्य र्थाप्य कत्वं
यत्प्रसंज्ञिः सोऽद्य ते यथा कल्पद्रुम इवाभाति तां छितार्थमदोजिनः ॥ २६ ॥

यत्ताभरैरेव प्रतिपादनं सार्थव्यक्तिं ज्ञेया मन्त्रोदाहरणं ॥ हेराजेंद्रतव सेनारेणुना स्सूर्ये लिप्ते सति
दिवारत्रिरभूत्तूरजुनि ॥ २८ ॥ उगीति ॥ यत्तूगीति शीघ्रमर्थाप्य कत्वं सुबोधत्वं फलमदः कल्पद्रुमा
पि तां छितार्थफलप्रदो भवति ॥ २९ ॥

सा प्रेति निउच्यते यथा
देहराजं जिनः कल्पद्रुम इवाभाति रो
भते किंभूतः वांछितार्थ

ससमाधिरिति र्द्यस्वस्वस्तु नो धर्मो न्यत्र निवेश्यते. ससमाधिः अथोदाहरणं अग्निस्त्री लोमशुभिः न
पश्ययशः पल्लवितं यशुवंतं हिला धर्मः सपशसि निवेश्यते श्लेष इति उपदानि परस्परं श्रुता नीवशे
तानीवस्युः एतावता समस्ता नीवभवंति सस्तेषो ज्ञेयः समासः भूयस्त्वम् समासु बहुलत्वने ज्ञेयः गुणो यम्
तदो ज्ञो गद्येष्टति सुंदरमतिशोभा वहुवं भवति ॥ अश्लेषोदाहरणं आह ॥ मुदायस्येति तेषां कुलशिरविरि
णः कुलावलाभमन्कारेणाश्लेष्येणो डैकमुल्लासं दधिरे. किं कृत्वा यस्मिन्नातो भुजबलं आत्मा किं भूते

ससमाधि र्द्यस्वस्वगुणे न्यत्र निवेश्यते यथा अभिदरे स्त्रीणां यज्ञः पल्लवितं यशः १० अश्लेषो य
उपदानि स्युः स्मृतानीव परस्परं ज्ञेयः समासभूयस्त्वम् तद्गुणैस्त्विति सुंदरं ११ मुदायस्योद्गीतं सह
सहचरीभिर्वनचरैर्मुहुः अन्तर्होलाद्भुतधारणिभारं भुजबलम् दतोद्गद्योद्गर्भात्कुरात्तकुरानि
कुरदंभात्पुलकितं अमन्कारो डैकम् कुलशिरवरे हस्तिविदधिरे १२ समराजिरस्फुरदरिनरेशक
रितिकरशिरः सरसि सिंदूरपूरपरिचयेनेवारुणि तकरतलो देवः १३

सहचरीभिः कामिनीभिः सहवनचरैर्मुदाहर्षेणोद्गीतम् पुनः किलीलोत्पाहितपथीभारं किं
भूताः शिन्धुरिणः पुलकिताः तेमोविताः कृतः दरदृष्ट इद्गुणो निसंरंयैदर्भात्कुरास्तेषां समूहस्य
छलात् कर्मिणां समूहस्य गद्ये ज्ञेयः गुणो द्योति ससराजिरेति संग्रामागले पुस्फुरदरिनरेशाणां
हस्ति समूहकुंभस्य लावलं विसरस सिंदूरपूरपरिचयेनेवारुणी भूतहस्तो

सरसार्थेति॥ यदर्थस्यपदानां चसरसत्वं मधुरत्वंभवति॥ तन्माधुर्यमुक्तं बुधैर्यदि निवृत्ताक्षरत्वं सुकोमला
 क्षरत्वंभवति॥ इदं सौकुमार्यकथितं॥ २३॥ अथमाधुर्योदाहरणं दर्शयति॥ फलमणीति॥ कुंडलिन्याः
 पद्मावत्यादेयाः कुंडलीसर्पः॥ करसरोजे किमिति किमर्थं किं भूतः सर्वः फलरत्नकांतिः श्रिया
 स्पूतः प्रेतो लक्षणया प्याप्तः चंचलधावने

इति गद्यं॥ सरसार्थपदत्वं यतन्माधुर्यमुदाहृतं अनिबुद्धाक्षरत्वं तत्सौकुमार्यमिदं यथा॥ २४॥ फल
 मणिकिरणालीस्पूतचंचलचोलः कुचकलशनिधानस्येवरक्षाधिकारी॥ उरसि विशदहारस्फो
 रतां मुञ्जिह्वानः किमिति करसरोजे कुंडली कुंडलिन्याः॥ २५॥ प्रतापदीपां जनराजिरेव देवत्वदीय
 करवाल एवः नो चेदनेन द्विषतां मुखानि श्यामा यमानानि कथं कृतानि॥ २६॥

त्रिचोलः कुंचुको येन स तथा यदि उरसि हृदये विशदहारस्फारतां निर्मलहारवत्॥ विस्तीर्णतां मुञ्जि
 ह्वानः प्राप्नुवन्भवति तदा कुचकलशनिधानस्येवरक्षाधिकारी वस्यात् तद् हृदये प्रपुष्पते॥ करकम
 लेय किमिति इति संदेहः अत्र पदानामर्थस्य च माधुर्यं॥ अथ सौकुमार्योदाहरणं आह॥ प्रतापयेति
 हे देव एष त्वत्करवालः एव प्रतापदीपस्य मुञ्जनसमूह एव चेद्यदि॥ अयं प्रेजनेराजि रूपो नैव तं दाने
 न एव देव एव द्विषतो वैरिणां मुखानि श्यामा यमानानि कथं कृतानि॥ २६॥

अपसर्गेषां गुणानां सुभगत्वमाह ॥ गुणैरिति ॥ देवीसरस्वत्यपि कवित्वमलंकारतया अलंकारहेतवे कंठपी
 ठेकरोति कंठेनोत्तरतीत्यर्थः ॥ पक्षे कंठे दधाति इत्यर्थः किंभूतमसीभिः पूर्वैर्गुणैः परितः सामस्येना
 विहंसहितां किमवमुक्ता फलानां यामेव तदपि गुणैर्देवरकैरनुदिहं प्रोक्तं स्यात्तल्लंकारपक्षे कंठे कियते ॥ इ
 ति श्रीवाग्भटा लंकारे टीकायां तृतीय परिच्छेदः ॥ ३ ॥ दोषैर्मुक्तमिति ॥ अहंतमलंकिमोच्चयं बुतेयेना
 लंकारसमूहेन उज्जितं वचोवचनं नोभाति न शोभते किंभूतवचनं दोषैरनर्थकादिभिर्मुक्तमपि गुणैरौ
 गुणैरसीभिः परितो न विहंसमुक्ता फलानां भिन्नदा मरम्यं ॥ देवीसरस्वत्यपि कंठपीठी करोत्य
 लंकारतया कवित्वं ॥ ५ ॥ इति श्रीवाग्भटा लंकारे तृतीय परिच्छेदः ॥ ३ ॥ दोषैर्मुक्तं गुणैर्युक्तं म
 पिये नो जितं वचः ॥ स्त्रीरूपमिव नोभाति बुवे लंक्रियोच्चयं ॥ १ ॥ चित्रं विक्लौ त्वनुप्रासो यमकं ध्वनि
 मलंक्रिया ॥ अर्थो लंकृतयो जातिरूपमा रूपकं तथा ॥ २ ॥ प्रतिवस्तूपमाभाति मा नोक्षेपो यमं
 शयः ॥ दृष्टो न व्यतिरेकौ वा पदं नित्युत्पद्योपता ॥ ३ ॥ उत्प्रेक्षांशोत्प्रेक्षासः समासोक्तिर्विभा
 वनः ॥ दीपकातिशयो हेतुः पर्यायोक्तिः समीहितं ॥ ४ ॥ परिदृष्टिर्यथा संख्यं सिद्धमः सम होक्तिः
 विशेषो वसरः सारं समूहं समुच्चयः ॥ ५ ॥
 दार्ढ्यादिभिर्मुक्तमपि किमिव यथा स्त्रीरूपं दोषैर्दृष्टं दार्ढ्यादिभिर्मुक्तं गुणैः सदृशां दिभिर्मुक्तमपि येनालंकारसमू
 हेन समूहेन विना नोभाति ॥ ५ ॥ चित्रं विक्लौ त्वनुप्रासो यमकं ध्वनिः श्लोकैरलंकाराणां नामानि यथानुक्रमेण ज्ञातव्या
 नि ॥ एताश्चिद्विदयश्च तस्मै विधमलंक्रियाः शब्दालंकारः इत्यानात्मादयो रधा लंकाराः स्युः

पञ्चांगसंधीति॥ पञ्चा लंकारैः कृत्वा वस्तुकल्याना कियतो के भूतैरक्षरैरंगैरवयवैः संधिभिः संधानैश्चतु
पैस्त्रिंशन्नामालंकारः स्यात्कसतिसप्ततौ सुललितं त्वेति च पुनस्तदपि त्रिंशत् पञ्चित्रिंशदाश्चर्यं
कृतं एकस्वरादि एकस्वरादि अथ त्रिंशदाहरणान्याह॥ नैत्येति बोधशदलं पञ्चमूत्रिका वा सजिनः नो
स्माकम् पुनः वारम् एनः पापछिनत्तु किं भूतो जिनः स्तामी पुनः किं जनस्य नयनस्यानधानः शब्दोप
स्य सतया एतावता परमेश्वरस्य वयने नैव जना मार्गो मार्गम् पश्यति पुनः किं दिशिष्टः पीनस्थूलं ज्ञानं ध्या

मप्यस्तु तेषां स्यात्पादेकावल्यनुमापि च परिसंख्या तथा प्रसोत्तरं शंकर एव च ६ पञ्चांगसंधिस्त
दूपैरक्षरैर्वस्तुकल्याना सत्यां प्रसप्तौ तद्विंशत् तद्विंशत् त्रिंशत् च यत् अनस्य नमनस्याने ध्यान एन छिन
वि नः पुनः पुनर्जिनः पीनज्ञान ध्यान धनः सनः गोमूत्रिका चित्रं बोधशदलं कमलमपि त्रिपदी चि
त्रमुह्यगतिरपि गगननरगणवरकरतरचरण परपदशरण गजनपथकथकश्रुमदनगतमथा
गजकरयमलशममक ममयजय भजि धनवन दहन ॥ ८ ॥

नमेव बाधनं यस्य सतया एतावता ज्ञानं पीनं लौकालोकप्रकाशकत्वात् ध्यानं च पीनं निश्चलत्वात्
एतदाकारचित्तं अथाश्चर्यं कश्चि ज्ञाणि गणनरोति एकश्चरचित्तं हे शममयजिनत्वं जपहृत्तौ कर्षण
वर्तस गणागणानराः मनुष्यास्तेषां गणाः समूहस्तटीवरे मनोवांछितस्तत्पकरतरो उत्कृष्टका
मरौ चरणौ

यस्य सतथासंबोधनं हे गणपतपदं मोक्षपदं शरणागा जनालोकास्तेषां पथो मार्गस्य कथकं । कंदर्पर
हितः । हे गताहंकारगतस्य हस्तिनं कुक्षुः सुंदः तद्वत् यमलस्यात्ः भयतये निविडं वनं तत्र दहनवैश्वानरा
बनार मूलस्थित इति । सर्वविधो विदः कस्य कुलीनस्य सेव्यो भवतीत्यपि तु न कस्या किं भूतस्य कुलीनस्य
पश्चिमतो सदा चारेति च तः किं भूते विदः मूलस्थितिकुलाचारमधः कुर्वन्धारणाव पुनः किं भूतं गता
दरैर्मरुतैः पात्रैषु च सहितः श्रयविदपदादिकारमात्रा मुत्तकेशवः पश्चिमस्य समो भवति किं भूतः
मूलस्थस्थितिं श्रवस्थितिं श्रवस्थानमः पातालकुर्वन् पुनः किं गतं श्रवस्थक्षरं यो भवति तै पात्रैः एता

वनापत्रैर्जुष्टः सहितः पथिकस्य किंभूतस्य कुलीनस्य कौटुम्बिकस्य लीनस्य पुनः किंभूतस्य तिष्ठतः
प्रयाणं दत्तावस्थितस्य । धर्माधर्म इति गुरुणा वचने निष्ठात्मन्यराः सावधानः पुरुषा नरके नरक
तौ दुःखिता यान्ति गच्छति । किंभूता धर्ममधर्ममिव वदन्ति जानन्ति । धर्माधर्मविदः साधूनां सत्पुरु
षाणां पतनस्य पातने समुद्यताः सोद्यमाः बिंदुव्युत्तके । गुरुणा वचने निष्ठात्मन्यराः पुरुषा नरके
दुःखिता यान्ति अपि तु न केपि किंभूताः धर्माधर्मचरिदन्तीति धर्माधर्मविदः साधूनां पक्षपाते सहाय्ये

ककति। राजी मतीपरित्यभी महाकाये समुद्रकणने यस्तोः एवंविधः समुद्रो वर्तते किंभूतः कः २३
 मुखकारी काकुर्ध निविशे यो येषां ते काकवः एवंविधाः कंकाः जलपाणिणः केका मयूरधनि
 रंके विहे येषां ते केकाः कः एवंविधाः केकि नो मयूरः को का अक्रवाकाः तेषां मेकमहितीयं
 कुस्थानं यः समुद्रः सकका कुकंक केकि को कैक कुके नवा पुनाः पलसितं कंयनीयं यत्र सककः अ
 को अकुं सिते के पानीये ओ को गृहं येषां ते अकु कौकसः तव केकाः वायसाः जल वायसा इत्यर्थः तेषां
 समहस्तस्य अका मी तरीयस्मिन् स अकु काक काक काकुः अत्र वां देवानां काक वो वक्रोक्त यः

अथ न पदादिंदुच्युतकं। ककाकु कंक केकां क केकि को कैक कुः ककः अकु कौकः
 काक काक अका कुकु क केकां ककुः ॥ १२ ॥ एकयेन नामिदं। कुर्वन् दिवा करण्ये वदध्वर ए
 उंदर देवपौष्पाक सेनाया करेणुः प्रसरत्यसौ ॥ १३ ॥ करेण पदान् ककारच्युतकं प्रस्तुत
 दयरा वाचमुपादायो नरप्रदः भंगश्लेषमुखेनाह यत्र वक्रो। निरेवसा ॥ १४ ॥

ताः कुकति जल्पतीति अका कुकः एवंविधः को ब्रह्मा समुद्रके उत्तंगे यस्य स तथा एतावता अथा
 देवविष्णुसमस्य कुंभमिः स्थानं दिशो समुद्रकामित्वात् कुकृदकु आदाने एवंविधं चतुर्थोत्त
 ननिष्पमेपि एतद्धन्तु सुकरत्वात् न विवृण्वन् यद्यपि नमो वनिमित्तं हृदे धवयुष्मत्सै मत्स्यासौ
 करेण हस्ती प्रसरति किं कुर्वन् दिवा कारेण संहर्षेण कुर्वन् चरणा नामा उंदरं दधत् स्थूल
 त्वात् अथ विनियुतमप्येकं यं जतं यं न वनिः ॥ १५ ॥

वककारच्युतके॥ असौरेण प्रसरति विस्तरयति दिवाकरस्य सूर्यस्य श्लेषकर्वन्तु पुनः रणस्यां
 वरं दधत् ॥ प्रस्तुतादिति॥ यत्र उन्नंदाता प्रस्तुतास्तस्य बाधनात् अत्र अन्वायं प्रयोज्यतां भंगेन श
 द्खंडनेन श्लेषयद्देन उभयार्थवाचिता शब्देनैकेनैकग्राहवृत्ते सावक्रोक्तिरेव शब्देन सश्लेषालंकारो ने
 त्युक्ते ॥ अथ वक्रोक्तिविधा ॥ द्विप्रकारो भंगमुखेन श्लेषमुखेन च ॥ तत्र भंगो दाहरणमाह ॥ नाथेति का
 चित्प्रीत्यतं के किनेदं प्राह हे नाथ मयूरो नृत्यति सप्तिमो भंगे नाह हे प्रिये स्यात् किं नरस्तु किं पुरु
 षस्तुरंगददजो मयुः एतावता मयुशब्देन किं नरस्तस्य उरो हृदय तस्य नृत्यमेव कथं सभवति ॥

नाथ मयूरो नृत्यति तुरगाननवससः कुतो नृत्यं ननु कथयामि कलापपन्नमिह सकला
 पीप्रिये कोस्ति ॥ १५॥ भर्तुः पार्वति नाम कीर्तयन् चेतो नाउचिष्यामि हम् श्रीशिवेन शिवः
 सखि स्फुरमिदं किं ते अगालः पतिः ॥ नो स्यात् ॥ सखि कीलको नाहि पश्य स्वामी नृगो मा
 गवां दोली रत्ने लन कर्मणीति विजयागौर्याः गिरः पानुवः

प्रियाह ॥ नरं हं कलापिनं कथयामि कलापो मयूरविद्याभावे ॥ रवद्यते यस्य सकला पीतं प्रियमाह ॥
 हं प्रिये अत्र स्थानेन सुरवंतं पतिं जल्पतीति कलापी सकोस्तीति ॥ १५॥ अथ श्लेषो दाहरणमाह ॥ भ
 र्तरिति आंदोलनक्रीडासरे विजयागौर्या विजयानाम सखी पार्वत्योरिति गिरे विजया बोधुषा
 नृपां तुरसंतु ॥ इतीति किं विजया हं पार्वति भर्तुः नाम कीर्तय कथय चेत्य कीर्तयामि हं नृपां ननु की
 डाकमत्तेन त्वां ताउचिष्यामि मोर्याह ॥ शिव ईश्वरः विजया सहास्यमाह सखि पस्या एव शब्दश्च
 रः वाजी विजया हं रण एव शब्देन कीलक उच्यते ॥ शिव ईश्वरः सखी ईश्वरभक्त्यं मावद

अथ उपारक्तानामेवमह ॥ तुल्यश्रुतीति तुल्यश्रुतः श्रवणमाकर्णनं येषां तानि श्रुतानि ॥ तव ॥ त्वं ॥
 दत्तिः पुनः पुनरागमनं तोनु प्राप्ता उच्यते कथ्यते ॥ किं विशिष्टो नु प्राप्ताः स्फुरंतो दीप्यं तो गुण उ ॥ त्वं ॥
 यत्स्य स स्फुरद्गुणः गुणा हि व्रनु प्राप्तेन दीप्यंते स चानु प्राप्ता द्विकानु प्राप्ता ॥ लादानु प्राप्ता ॥ त्वं ॥
 नु प्राप्ता स तत्पदः स्यात् तान्येव पूर्वोक्ता निषदानियन स तत्पदः न तत्पदो तत्पदः भिन्नवद इत्यर्थः लादानु प्रा
 स श्रुत तत्पदः स्यात् ॥ १७ ॥ अथ हेतु प्राप्ता दाहरणमाह ॥ अलमिति ॥ काचिद्विरहणी मग्नयनी स्त्री चंद्रप्राज्ञे
 चंद्रकरप्रसरहेलवाकिरणप्रसारणशीलया अलमिति कालं कल्पं मंगारोयस्य सतस्य संवोधनं ॥ १८ ॥
 तुल्य ॥ त्वं ॥ दाहरणमाह ॥ अलमिति ॥ काचिद्विरहणी मग्नयनी स्त्री चंद्रप्राज्ञे
 लंकलंक मंगारकरप्रसरहेलया ॥ चंद्रचंडी रानिर्माल्यमसिचर्यमर्हसि ॥ १८ ॥ शरीर एविदो
 रत्वादानवान्दानवद्विधा ॥ नीतिनिधेन भूपालभूरिपंभूस्त्वमाकृता ॥ १९ ॥ त्वं प्रिय चित्रको
 राक्षिस्वर्गलोकसुरेव न वि ॥ त्वं प्रिया यदि मे न स्याः स्वर्गलोकसुरेव न र्दकं ॥ २० ॥
 सिद्धं चंडी रानिर्माल्यं पुत्रसेः चंडी रास्य शिवस्य निर्माल्यं वर्तते श्रुतः स्पर्शना हसिस्त्वच्छं योग्यो न भवति
 अनदपीश्वरनिर्माल्यं न स्यादिति ॥ अन्यस्य कलंकोऽस्वर्गं हे चंद्रतव चात्पंतनिः कष्टस्य स एव भवत्ये ॥ ११ ॥ १८
 अथ लादानु प्राप्ता दाहरणमिति ॥ काचिद्विरहणी मग्नयनी स्त्री चंद्रप्राज्ञे
 वतीति भूतोऽवामुत्पतिस्थानमित्यर्थः इयं भूः पृथिवी भूः सत्पाप पृथिवी त्वया १ कृता किं कृतारणे संगता
 शरीर एविदः संगतामो विदो न दातवान् दैत्या नरकं सा दीनृत्वा विना १ स्य गिर्विः दातवद्विपा दैत्यैवेदि
 एता ॥ १९ ॥ अथ लादानु प्राप्ता दाहरणमाह ॥ त्वं प्रिया चेदिति सुगमं स्यात् ॥ २० ॥ अथ

एतेषु पूर्वोक्तेषु सर्वथा तुल्यानामेव वर एनामवत्तिरुक्ता ॥ संप्रति ॥ कंचिद्देविवरं एनां तुल्यमप्रतितां इत
 प्रातः स्यादिति दर्शयति ॥ एकत्र पात्रेति ॥ कश्चिद्दुग्धमिपालायाद्वराजोसीदुरसं मधुरसं पश्चात्पयो
 पुरस्तात्पयो मेव ममादुन्मादं प्राप्नुवान् ॥ तत्र हेतुगर्भितं विशेषणमाह ॥ किंविशिष्टः एकत्र पात्रे ए
 कत्र भाजने स्वकलत्रस्य वर्द्धनं प्रतिविवितं नेत्रस्थामृतप्रायं हर्षकारीरिमाणः पश्यन् एतावता क
 लत्रवज्रादरिनादेव पुण्यममुन्मादं गतः मध्यपश्चात्पयो १॥ अथ यमकलत्राण्यभेदानाह ॥ स्या
 दिति ॥ पादपदवर्णानां प्रावृत्तिः पुनः पुनर्भरणं यमकं स्यात्तत्र चतुर्ये शिः पादः ३॥ ३॥

एकत्र पात्रे स्वकलत्रवर्द्धने त्रामृतं विवितमीदृशमाह ॥ पश्चात्पयोसीधुरसं पुरस्तात्पय
 मादकश्चिद्दुग्धमिपालः स्यात्पादपदवर्णानामवत्तिः संयुतायुता यमकं भिन्न
 वाच्यानामाह मध्यमांतगोचरं ॥ २॥ ॥ दयांचक्रे दयांचक्रसतां तस्माद्भवान्वितं ॥ चतु
 कथ्यते विभक्त्यतः पदवर्णोऽष्टाक्षरी एतेषां त्रयाणां अपि व्याप्यति द्विधमवति ॥ एका संयुता मिलि
 संलग्ना अपराऽष्ट संयुता ॥ अंके मिलिता एतावता घट्टने दायमकस्य ॥ तत्तद्विधमपि धमकं वि
 प्रकार एकमादिगोचरं पादस्य प्रथमाक्षरविषयं द्वितीयं मध्यगोचरं पादस्यांतरालवर्तिवर्ण
 विषयं ॥ तृतीयं मतगोचरं पादस्य प्रांतवर्णविषयं एतावता यमकस्य स्फुटाऽष्टादश भेदा भ
 वंति वर्णदिनां संयुता संयुतत्वेन न्यूनयोऽपि बहुवो भेदा भवन्ति ॥ किंविशिष्टानां पादपदवर्ण
 नां भिन्नं पश्य कवाचमर्थीयेषां ते तथा तेषां एतावता लाटानुप्रासस्य यमकत्वं निरस्तं तत्रा
 वस्येकपात अत उदाहरणं धिकं ॥ २॥ अथ यमकादौ हराणां निदर्शयति ॥ दयं चक्रेति ॥ यस्मादित्य
 आहार्थं यस्मात् हराणां दयं चक्रेति ॥ २॥

पांचकपाकपाकवान् तस्मात्काण्डसातासाधयतासत्य द्रुषाणं विहंतं द्रुषं दयोचक्रादत्तवान्॥ चतुरक्षरं छंद इदम्॥ यश्च त्तिवि
 शति॥ हेराजेंद्रतेतवपशः कीर्तिः समुद्रान्तरजणामकिंविशिष्टस्य ते सदारोददरिद्र्यं गच्छति तिसदारोदण एवं
 विधाय अरयो यत्सतस्य कीदृशं पशः संप्रधानं पुनः किं भूतस्य ते उदगारे गिरिभूतस्य समाना तुल्या अंग
 कांतिः शरीरदीपिष्वस्य सतत्पुस्तुवर्णवर्णस्य त्यर्थः छंदः छंद इदम्॥ विधामिति॥ भोरजेन्द्रतेतुतानां
 विषो प्रचेउवेरिणामुदं हर्षं निहंति विना सत्यसि क इव कथां इह धारणा यथा इह॥ उदं भो धारणा उन्नतमे
 मेघनां धराणं पर्वतानां मुदं हर्षं निहंति इदमपि यदुदरकदः ॥

पशुते समुद्रान्तरदारोदगारेः सदारोदगारेः समाना गकांतं य ५ छंदः छंदः विधामुदतानां निहंसित्वमिन्द्रः
 मुदं भो धारणां मुदं भो धारणां २५ विभाति रां मा परमां राणस्य विभाति रां मा परमां राणस्य सदैव ते जेर्जितराज
 मान सदैव ते जेर्जितराजमानः २६ सारंगवयसां निधराजिकाननमगतः सारंगवयसां निधराजिकाननमगतः
 खरागरेः २७॥

विभाति॥ हेराजेंद्रतेतवचरणस्य विभाकांतिः संग्रामतेजः सदैव सर्वदा विभाति शोभने किं भूतारणस्य विभाति रां मा अति कां
 तो रामो लक्ष्मणा गजो ययत्या पुनः किं भूता परमां सर्वोत्कृष्टा रामा मम मनोहरा रुजवत् विरपुवत् उक्तिनेन वलेन रा
 जमान शोभमान सदैव न भोगेन वर्तते यत्तत्सदैव एवं विधो जलेनोर्जितराज सुभूयेषु मानसन्मान पूजा वायन सतस्य
 मंजवाम् हे सदैव ते जेर्जितराजमान २६ सारंगवयसां निधराजिकाननमगतः सारंगवयसां निधराजिकाननमगतः
 ननं वनमगतः पुरसा धर्तते भाती विवीशाम् कीदृशं वनसारं प्रधानं पुनः किं भूतं

27

१५

भवयामा मरपयसं डानां तारि ध्येन नैन पधन राजा त इत्येवं ॥ १५ ॥ १०० ॥ कसारंगवयतां हरिणवदितां स्पपमिश्रवः
 पुनः किं भूतं निधिभिर्निधानैराणामरौद्रमनो हरमित्यर्थः अथ वसां रगवयसां निधिभूतस्थानकमतं अदा
 सां च अरोहं च निधयदासां ॥ २७ ॥ अमरनगरति ॥ हेवरे इ हेवलक्ष्म हेवीर्य समर्थ इह अस्मिन् नृगो गिरिनार
 नार पर्वते वागानां वाणवक्षोणां कर्म निवर्तते अमरनगरस्मेराक्षाणां स्वर्गस्त्रीणां देवीनां रं हसवेगं प्रपंचयति ॥
 विस्तारयति ॥ मनोहरस्मात् श्रीदृष्टे नृगोऽसुरंतः शोभायमानाः सुतराणां कल्पवक्षोणां च यः समहायवस
 तथा तस्मिन् कीदृशी नां देवीनां सुरैर्देवैः सह

28

अमरनगरस्मेराक्षाणां प्रपंचयति स्फुरत्सुतत रुचये कुर्वाणां नोवलक्ष्म हेवरे हसं इह सहसुरैरायं
 तीनां नरे शनगे तस्मै सुरत रुचये कुर्वाणां नोवलक्ष्म हेवरे हसं ॥ २८ ॥ आसन्नदेवान्दराजरात्रि
 रश्चैस्तदनामिधमे ॥ ५ ॥ अनादौ कीडाकृतो यत्र दिगंतरागाश्चासन्नदेवान्दराजरात्रिः

सुरत रुचये संभोगाभिलाषाय अन्वहं सर्वदा आयाति नोपुन कीदृशीनामरमत्यर्थवलक्ष्म हेवलक्ष्म हेवरे हसं
 कुर्वाणां नोवलक्ष्म हेवरे हसं संभोगं कर्तुं अंगुलीनां देवीनां वाणवक्षोभूमिकामिकामनो
 हरस्मात् मार्गवगसमुत्पादयति ॥ २७ ॥ आसन्नदेवेति अनादौ पर्वत इयं तदनां राजिनं नरराज किंतुरात्रव
 किंभूता तदनां राजिः आसन्नदेवाश्च सुत्रैस्तस्मात् सन्ना अहो देवाय स्यां सात पायत्र पर्वते दिगंतरागादिना
 जाः न देजलाभ्रपेकडापत्त आसन्नवर्ततस्म किं शिष्टं पर्वतेवानमं इ शोभामाने ॥ २८ ॥ श्रीरामः श्रीकृष्णः

१६

पडुपांतिकेच्छतिदिदं कपानीयं अल्पमल्पं यं विभातिशोभते यडुपांति केवु यस्थजलस्य समपिषु सरलाञ्चवकाः
 सदलोदेवदारवावर्तते यज्जलमनु लदीकृत्य हरिणा वा पुन हरिणाम्पगाउच्चति उच्चावल्येन भ्रमति यवपानी
 परमा लहमी हुन्यगन्य परमुत्कृष्टं पदं कमलस्यानं मुदं हर्षमापलभकांतारभूमाविति॥ कांतस्त्रिरेते शे
 र्मातरि अग्रनिमार्गवर्तमाने साति मधो वसंतस्य प्रवेशे प्रारभेकांतरभूमौ वनभूमिकायां पिककामं नीनां
 तारवाचं मनो ज्ञानाणी दो तुं को दमते अचि तुन कामपिकं भूतस्वगमधोः कांतानि मयो ज्ञान्यमिनीनातार
 वाचं ११ विंदो निकमलानियस्मिस्तथा

पाडुपांतिकेवु सरलां सरलाय दत्तञ्चलंति हरिणा तदिदं विभातिकमलं कमलं मुदमेत्ययं रमापर
 मा ३१ कांतारभूमौ पिककामिनीनां कांतारवाचं दामस्मत्तो ठ कांतारतेश धनिवर्तमाने कांतारविं
 दस्य मधोः प्रवेशे यः ३४ स्वकारसाहसं पुद्गे धतो ज्ञासां हंसचया दैत्यं तां साहसं प्राप्नु द्विषा
 सांसाहंसंततिः ३५ गिरां श्रूयते को किला केविदारं यतस्तद्वनं विस्फुरत्के विदारम् मुनीनां वस
 त्यपलोको विदारं तच्छं च व्याध चक्रं कृतौ कोविदारं ॥ ३६ ॥

चकारेति॥ रुसात्फूसा द्विषा संततिः दैत्यसंप्राप्तायाः पुंसाहसं चकार पुनर्धतो ज्ञासासतीहस्यसास्यं चकार
 चपुनर्यातां आह ३५ गिरां श्रूयते इति॥ को किला श्रूयते किं भूता को किला गिरां कोविदावाणी पंठिता अ
 रमन्त्यर्थं यतो यस्मात्कारणा धं तद्वनम् विस्फुरत्कोविदारं वर्तते विस्फुरो विकसंतः कोविदाराः क
 णिकारं कृत्वा यस्मिन् तत्र तथा अस्मिन् वने मुनीनां लोको विदारं निः कलत्रं यथा भवति तथा वसति च पु
 नरवने व्याध चक्रं आरे दकसमूहः कृतौ कः कृतनिवासं न वर्तते किं भूतं व्याध चक्रं नीत्पदि एषा वि
 दारयति इति विदारम् ॥ ३६ ॥

सा.व. १६ गीं २३ राक्षसिष्वलाभेलगतासोम्यैर्निरीक्षितः सद्यः नाशयति सर्वदुरितं मारुत इव तूल
 संघातः २४ शीर्षोदयेषुराशिक्षुसर्वैर्गगनाधिवासिभिः स्तुतो प्रकृतस्योस्वारिखं विलिंप
 ते घृतमिवाग्निस्त्वं २५ तत्काले यदि विजयाश्रुभगहः श्रुभनिरीक्षितो वश्यं भंजति स
 वारिष्य मारुतमिव पादवाप्सु बलः २६ परिवेष्टो गगनचराः क्रूरैश्च विलोकि तो हर
 ति पापं स्थानं सन्निहता याकृतं यथाभास्करं गृहणे २७ स्निग्धमदुपवनते जोजल
 दाश्च रेवराः स्वस्थाः स्वस्थाक्षराश्च रिखं शमयति यथा रजो बधराः २८ उदये गम
 स्य सुने सप्तर्षीणां वशिष्ठ पूर्वाणां सर्वारिखं शमयति नश्यति तम इव सूर्योदये जग
 तः २९ अजबलने कर्क रक्षति राक्षसमस्तपो दुग्धः पृथिवी गतिः प्रसेनः क
 तापराधं यथा प्रसूयं ३० यत्रेति गर्भसपरेः सरोजदामाभिविस्मय कुरुते भंजन
 कथं सरिखं समतटदेशे यथा करभः ३१ बहुवो यदि फलश्रुभदो योगास्तत्रापि भंज्य
 ते कथं सूर्यात्रिकोणद्वंद्वौ यथा हिजातानरैर्यस्य ३२ बुधभार्गवजीवानां मेकोपि हि
 केंद्रमाश्रितो बलवान् यदि नः क्रूरसहायः सद्यो रिखं स्य नाशय ३३ एते सर्वभंगा
 म्या निरुक्ताः परातनाः सिद्धाः चेत्तीनैर्दिवसविद्वानरैर्युग्मालभ्यमायाति ३४ इति
 श्रीसारावल्की रिखभंगा ध्यायदशमः १० सुनफान फादुरुधरः क्रमेण योगा भवन्ति
 रविरहितैः विज्ञातो भयसंस्थोः कैरववन बाधारव्यो हिरुजैः एते नयदायोगाः केंद्रग्रह १५

भाजातथा न्यभवंति १२ जन्माधिपतिवलयान् सुहृद्विरौहितः शुभैर्भागं रिचुस्यक
 रोति तदाभिरीरुविव्रातः संग्रामं १३ जन्माधिपतिर्लगेदृष्टः सर्वैर्विनाशायतिरिचुं
 पिच्छेष्वा विदलाभ्यां प्रत्येककृतां जनं यथाजीर्णं १४ जन्माधिपतिर्लगे सर्वेषां ह
 विगोचरोपतितः हन्ति निशाकरिचुं व्याधद्ववने मंगमन्त्रं १५ स्वोच्चः स्वर्गद्वेषवापि
 सुहृदां वर्गं यसौम्येपि वासं पूर्णः शुभवीहितः शशिधरो वर्गं स्वकीयेष्ववा शत्रूणां मबलो
 कनेन पतितः पापैरयुक्ते हितो रिचुं हन्ति सुहृत्संदिनपतिः प्रालेपराशं यथा १६ शशि
 नांति सितबुधयोः रायो क्रूरेषु वाक्यतोगगने दुरितं चातुर्थिकमिव नश्यति मुनि
 कुसुमराजस्यै १७ गुरुलगे भगुर्वापि जीवे द्वर्षशतं नरः चंद्ररिचुं विनस्या अग्रहादि
 छंतयेव च १८ लग्नेश्वरस्य चंद्रस्त्रिदशाद्वा द्विवकेषु शुभदृष्टः क्षपयति समस्त रिचुं न्य
 नुपातो निरूपरोधद्व १९ एको जन्माधिपतिः परिपूर्णवलयः शुभग्रहैर्दृष्टः क्षपयति चंद्र
 रिचुं सिंहद्वमहागजवलयैर्वह्नुं २० चंद्ररिचुं भंगः सर्वाण्यन्यतिवलयः स्फुरदं शुजा
 लोलग्नोपातः प्रशमयेत्सरराजमंत्रं एको वाहूनि दुरितानि सदस्तरणि भस्माप्रय
 क्तद्वशूलधरः प्रणामः २१ सौम्यग्रहैरतिवलयै र्वलेष्वपापैर्लगे च सौम्यभवने शु
 भदृष्टिपुक्तः सर्वापादातिरहितो भवति प्रसूतः पूजाकरः खलु यथा दुरितग्रहाणां २२
 पापो यदि शुभवर्गो सौम्यदृष्टः शुभास्वर्गस्थाः तिष्ठन्ति तदारिचुं पतिं विरक्तिं पथारम